

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Омельченко Наталі В'ячеславівни «Урбанізація в контексті якості життя населення (на прикладі Херсонської області)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Урбанізаційні процеси уже тривалий час входять до сфери наукової компетенції суспільної географії. Ще у середині 60-70-х років ХХ ст. географами було опубліковано низку фундаментальних праць, присвячених вивченню міст, міського розселення, аналізу загальних тенденцій перебігу урбанізаційних процесів. У 90-х – на початку 2000-х років інтерес до вивчення урбаністичної проблематики дещо згас, що було зумовлено кризовими процесами в економіці та невизначеністю економічних перетворень у містах. В останні роки зацікавленість до вивчення урбаністичної проблематики знову зросла, проте змінилися акценти дослідження. Якщо раніше основна увага приділялася промисловим аспектам урбанізації, а поняття «місто», «урбанізація» тісно пов'язувалися з дефініціями «промисловість», «індустрія», то тепер головним пріоритетом є дослідження соціальних аспектів урбаністики, якості життя населення у містах, трансформації структури розселення, публічних просторів і зміни функції міст. Відтак виникла потреба у розробці нових підходів до вивчення сучасних аспектів перебігу урбанізаційних процесів, до оцінки якості життя населення у містах, зрештою, до пошуку «маркерів», за допомогою яких всі зазначені тенденції можна відстежити та оцінити. У цьому контексті дисертаційне дослідження Н.В. Омельченко, в якому розроблені теоретичні та прикладні питання оцінювання урбанізації та її результатів з позиції якості життя населення на прикладі Херсонської області, є вкрай актуальним.

Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з тематикою наукових робіт кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету, зокрема: «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку і планування територій Херсонської області» (номер державної реєстрації №0111U007781) та «Регіоналізм і формування регіональних ідентичностей Півдня України» (номер державної реєстрації 011U4706). Окрім цього, воно пов'язане з науковою темою сектору збалансованого розвитку та екологічної оцінки відділу суспільної географії Інституту географії НАН України «Збалансований розвиток міст України (методологія та практика оцінювання)» (номер державної реєстрації №0017U002410).

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність

Аналіз дисертації, автореферату та публікацій Н.В. Омельченко дає підстави зробити висновок про те, що теоретичні обґрунтування, методичні розробки, висновки та практичні рекомендації, які представлені у дисертаційному дослідженні, є достатньо аргументованими та достовірними, оскільки базуються на фундаментальних положеннях соціальної географії, геоурбаністики, на працях багатьох вітчизняних і закордонних учених (список використаних джерел налічує 178 найменувань, у т.ч. 20 іноземною мовою) із проблем розвитку урбанізаційних процесів, якості життя та розселення населення. Достовірність висновків і результатів дисертаційного дослідження забезпечується також завдяки використанню широкого арсеналу загальнонаукових, спеціальних та емпіричних методів наукового пошуку (аналізу й синтезу, історико-географічного, порівняльно-географічного, кластерного аналізів, картографічного моделювання, методу типізації тощо).

Правдивість результатів дисертаційного дослідження Н.В. Омельченко ґрунтується на використанні систематизованих, узагальнених та оброблених автором даних офіційної статистики, зокрема матеріалів державної служби статистики України, головного управління статистики в Херсонській області, Херсонської обласної державної адміністрації, а також матеріалів, отриманих автором роботи на основі проведеного опитування населення, які сукупно відображають особливості урбанізації адміністративних одиниць Херсонської області у контексті якості життя населення.

Актуальність і значущість викладених у дисертації наукових положень, висновків і практичних рекомендацій підтверджуються їхньою апробацією на багатьох міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також 24 публікаціями у різних, у т.ч. фахових, наукових виданнях.

3. Наукова новизна сформульованих у дисертації основних положень і висновків

Наукова новизна дослідження Н.В. Омельченко полягає, передусім, в обґрунтуванні теоретико-методичних засад суспільно-географічного дослідження урбанізації в контексті якості життя населення на матеріалах Херсонської області.

Основні положення дисертаційної роботи, які визначають її наукову новизну, полягають у тому, що у ній:

– розроблено загальний алгоритм та методику оцінювання рівня та особливостей перебігу урбанізаційних процесів із позиції якості життя населення, що ґрунтується на обчисленні інтегрального індексу урбанізованості з урахуванням соціологічного опитування населення (п. 1.3, с. 60-75);

– запропоновано нові підходи до оцінки урбанізованості регіонів України шляхом використання більш широких за змістом показників, які зображають «реальний» рівень урбанізованості територій країни (п. 2.2, 100-105);

– обґрунтовано доцільність використання, підходи до визначення переліку та трактування «маркерів», які характеризують урбанізацію адміністративних одиниць Херсонської області з позицій якості життя населення (п. 1.3, с. 65-69; п. 3.4, с. 168-180);

– розкрито сучасні зміни у міському розселенні Херсонської області, схарактеризовано демографічні тенденції розвитку міського та сільського населення, проаналізовано територіальні відмінності у благоустрою житлових умов, думці населення адміністративних одиниць регіону щодо урбанізованості їхнього життя (розд. 3, п. 3.1-3.2, п. 3.3, с. 149-159);

– здійснено аналіз відповідності міського розселення Херсонської області правилу Ципфа «ранг-розмір», на основі чого зроблено висновки про неоптимальність мережі міст регіону, наявність рангових розривів і відсутність чіткої ієрархічності, а також про необхідність формування в області двох середніх міст (с. 128-131);

– здійснено типізацію адміністративних районів і міст Херсонської області за результатами інтегральної оцінки рівня та особливостей їхньої урбанізованості з позицій якості життя населення (п. 3.5, с. 186-195);

– обґрунтовано пріоритетні напрямки сучасного міського розвитку регіону відповідно до специфіки кожного з виділених типів районів (розд. 4, п. 4.2, с. 211-213);

– розроблено серію картографічних моделей урбанізованості регіонів України, адміністративних одиниць Херсонської області за різними підходами до її оцінки, а також комплексну карту «Типи районів Херсонської області за рівнем та особливостями урбанізованості життя населення» (с. 103, 127-128, 181, 194);

4. Зміст та завершеність дисертаційного дослідження

Структура дисертаційної роботи Н.В. Омельченко є логічною, вона відповідає меті та вирішує завдання дослідження, повною мірою презентує отримані автором результати. Основу роботи складають теоретичні обґрунтування, методичні розробки, аналітичні оцінки, регіональний аналіз, розробки та пропозиції організаційного та управлінського характеру. Вони достатньо повно висвітлені у відповідних розділах, що мають необхідний рівень навантаження і є результатом проведеного дослідження.

У вступі на високому науковому рівні визначено мету, предмет, об'єкт і завдання дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методичні основи дослідження урбанізації в контексті якості життя населення» проаналізовано досвід дослідження урбанізації й розвитку міст в еволюції наукових концепцій і підходів, визначено етапи історичного розвитку міст, уточнено сутність понять «урбанізація» та «урбанізованість», на основі аналізу наявних досліджень сформульовано власне визначення дефініції «урбанізація», розроблено загальний алгоритм і методику оцінювання урбанізації з позицій якості життя населення.

Другий розділ «Передумови та особливості урбанізації в світі, Україні і Херсонській області» присвячений аналізу еволюції, основних рис і тенденцій

процесу урбанізації у світі, визначенню відмінностей у рівні урбанізованості великих регіонів Землі, виділенню типів регіонів України за часовими термінами проходження рівня урбанізації в 50 %, за інтенсивністю перебігу урбанізаційних процесів, здійсненню апробації різних підходів до оцінки рівня урбанізації регіонів України, у т. ч. визначення «реального» рівня урбанізації у регіонах країни, характеристики історико-географічних особливостей розвитку міських поселень Херсонської області.

У третьому розділі «Територіальні особливості урбанізованості в контексті якості життя населення Херсонської області» розглянуто загальні особливості міського розселення і територіальні відмінності його динаміки в регіоні, демографічні тенденції розвитку міського та сільського населення, схарактеризовані благоустрій та житлові умови населення як маркерів реальної урбанізації, здійснено порівняльно-географічний аналіз особливостей формування міських умов та способу життя населення на основі проведеного опитування, здійснено типізацію адміністративних районів і міст Херсонської області за особливостями їхньої урбанізованості.

Четвертий розділ «Моніторинг урбанізації в контексті якості життя населення і стратегічні пріоритети міського розвитку» присвячено характеристиці сучасних урбанізаційних викликів та наявних можливостей у світлі актуальних концепцій міського розвитку, формулюванню пріоритетних напрямків поліпшення якості життя населення Херсонської області з урахуванням висновків про особливості її урбанізованості.

5. Значущість дослідження для науки і практики та шляхи його використання

Розроблені та обґрунтовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації мають теоретичне значення, оскільки збагачують соціальну географію, географію населення, зокрема геоурбаністику, положеннями та методичними підходами до оцінювання урбанізації, її результатів з позиції якості життя населення конкретного регіону. Визначені стратегічні пріоритети щодо поліпшення якості життя населення у районах із різною оцінкою рівня урбанізації формують передумови для започаткування нового напрямку в геоурбаністиці.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що розроблена методика оцінювання рівня та особливостей перебігу урбанізаційних процесів, родзинкою якої є спільне використання офіційних статистичних даних і результатів опитування населення, перелік «маркерів» для оцінки реальної урбанізації можуть бути використані при дослідженні інших регіонів України.

Конкретні результати дослідження можуть бути основою оптимізації територіального управління та прогнозування подальшого розвитку регіону. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані Міністерством соціальної політики, Міністерством економічного розвитку та торгівлі, Міністерством регіонального розвитку, будівництва і житлово-комунального господарства України, Херсонською обласною та районними адміністраціями, органами управління об'єднаних територіальних громад для розробки стратегій

соціально-економічного і демографічного розвитку, міграційної політики, обґрунтування заходів розвитку міських поселень і покращання якості життя населення.

Розроблені за результатами дослідження методичні підходи, зібраний і проаналізований фактологічний матеріал, результати опитування мешканців регіону щодо оцінки ними рівня урбанізованості власного життя, інші матеріали дисертаційної роботи використані управлінням економічного розвитку Херсонської міської ради (довідка про впровадження №01-30/76-01 від 16.02.2018 р.).

Наукові розробки дисертаційного дослідження, його результати, картографічні моделі використовуються при викладанні навчальних дисциплін «Вступ до фаху», «Економічна та соціальна географія України», «Методи і методики суспільно-географічних досліджень» на факультеті біології, географії і екології Херсонського державного університету (довідка про впровадження №05-31/135 від 01.02.2018 р.).

6. Дискусійні питання та зауваження

Поряд із безперечними здобутками дисертаційного дослідження, воно містить кілька дискусійних положень.

1. Дискусійним видається формулювання об'єкта дисертаційного дослідження. У роботі об'єктом дослідження визначено населення Херсонської області, хоча логічніше було б обрати ним урбанізаційні процеси чи перебіг урбанізаційних процесів у зазначеному регіоні (с. 19), адже лівова частка матеріалу дисертації стосується саме їхнього аналізу та оцінки.

2. Недостатньо обґрунтованим є твердження Н.В. Омельченко про те, що еволюція урбанізації в Україні загалом вкладається у рамки теорії диференціальної урбанізації, відповідно до положень якої спочатку зростають великі міста за рахунок малих, а потім процес змінюється на зворотній (с. 98-99). Тестування моделі диференціальної урбанізації в Україні, проведене К. Мезенцевим та О. Гаврилюком показало, що в Україні пострадянської доби неможливо чітко виділити стадії урбанізації через відсутність об'єктивних показників динаміки чисельності населення, міграційного руху, а також внаслідок специфіки впливу політичних, соціально-економічних та демографічних чинників. Нині більш-менш чітко проглядаються лише ознаки стадії кризової деконцентрації населення.

3. Авторка дисертаційного дослідження не зовсім правильно пояснює причини зростання частки міського населення в Україні. Так, на с. 89 дисертації зазначається, що «... незначна, але позитивна динаміка частки міського населення в Україні є не наслідком зростання чисельності мешканців міст, а зумовлена переведенням до категорії міст низки населених пунктів з інших категорій поселень». Дійсно, за пострадянський період кількість міст в Україні збільшилася на 24 одиниці (6 %), проте кількість селищ міського типу, які також є міськими поселеннями, за цей же період зменшилася на 40 одиниць (4,3 %).

Головною причиною збільшення частки міського населення є нижчі у порівнянні з сільськими поселеннями темпи скорочення населення міст, а також міграційний притік населення у міста, хоча він і не компенсує природний убуток населення у них.

4. З дисертаційного дослідження не зрозуміло, як його авторка трактує поняття «передумови розвитку урбанізації». Другий розділ дисертаційного дослідження (с. 78-118), що має назву «Передумови та особливості урбанізації у світі, Україні і Херсонській області», фактично не містить аналізу передумов у класичному розумінні цього поняття, які впливають на перебіг урбанізаційних процесів, за винятком хіба що підрозділу, де йдеться про історико-географічні особливості урбанізації Херсонської області (п. 2.3, с. 105-118).

5. Опитування населення регіону щодо оцінки ним рівня урбанізованості є вдалим методичним підходом, який чи не вперше використано у дослідженнях із подібної проблематики. Однак, на мою думку, помилковим є його проведення у сільських поселеннях (с. 163-166), адже сільські мешканці і не повинні вести міський спосіб життя, що і підтвердили результати обробки анкет (с. 168-169). Понад 78 % респондентів вказали на те, що вони ведуть сільський спосіб життя, що практично відповідає відсотку сільського населення серед учасників опитування (81 %). Набагато інформативнішими були б, наприклад, показники кількості чи частки жителів селищ міського типу і малих міст, які ведуть сільський спосіб життя і це реально було б маркером урбанізованості. Аналогічна ситуація і з відповіддю на питання про умови життя населення. Частка респондентів, які мають сільські умови життя, практично збігається із часткою сільських мешканців у складі респондентів – 82 та 81 % відповідно (с. 169-171).

6. Цікавим і науково обґрунтованим є використання показників благоустрою житлового фонду як маркеру побутової урбанізації (п. 3.3, с. 148-163). Однак слід зауважити, що нині чимала частина мешканців малих міст і селищ міського типу має всі необхідні атрибути якісного житла, зробивши їх самотужки. Комфортність їхніх помешкань не поступається стандартам великих міст, однак статистичний облік такого житла не ведеться. Відсутність інформації про частку населення, яке проживає у таких умовах, дещо знівельовує значущість цього маркера урбанізації, а тому для виявлення реального рівня комфортності житла бажано було б включити ці питання в анкету. Окрім того, наявність стандартного набору комунальних послуг, які надаються централізовано, може й не бути маркером урбанізації, адже на рівні малих міст і селищ міського типу все частіше порушується питання про відмову від централізованого опалення та гарячого водопостачання через високу його собівартість.

7. В роботі зустрічаються окремі неточності, граматичні та стилістичні помилки, русизми. До прикладу, не «ряд», а «низка» об'єктивних причин, не на «фоні», а на «тлі», не «оточуючих», а «суміжних» чи «навколишніх», не «зарубіжний», а «закордонний» тощо. Не досить вдалим є використання термінів «міська місцевість» (с. 64) аналогічно до «сільська місцевість», а також показника «густота міського розселення». Чому міського розселення, а не міських поселень? (с. 64).

Серед потенційних «споживачів» результатів дисертаційного дослідження чомусь не згадується Міністерство регіонального розвитку, будівництва житлово-комунального господарства України (с. 4-5), адже саме воно наразі відповідальне за розробку нормативно-законодавчої бази у сфері регіональної політики, реалізацію її завдань, децентралізацію тощо.

Вочевидь, що зазначені зауваження частково можуть бути спростовані під час захисту. Вони є дискусійними, проте не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження.

7. Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях

Основні положення та висновки дисертації Н.В. Омельченко належним чином представлені в наукових працях здобувача, зокрема у восьми статтях у наукових фахових виданнях України, двох статтях у наукових періодичних виданнях інших країн, 10 матеріалах і тезах доповідей, чотирьох публікаціях в інших виданнях. Загалом із теми дисертаційного дослідження опубліковано 24 наукові праці загальним обсягом 9,2 д.а., з яких особисто автору належить майже 8 д. а.

8. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації

Автореферат дисертації за своїм змістом повністю відображає основні положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження і є ідентичним із результатами дисертації.

9. Відповідність дисертації вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”

Дисертація Н.В. Омельченко відповідає вимогам п. 9, 11, 12 і 13, «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами). Робота є самостійною науковою працею, висунуті автором для прилюдного захисту теоретичні та методичні положення, практичні результати характеризуються єдністю змісту, є актуальними та свідчать про особистий внесок Н.В. Омельченко в науку.

10. Загальний висновок

Дисертаційна робота Н.В. Омельченко «Урбанізація в контексті якості життя населення (на прикладі Херсонської області)» є завершеною науковою працею, в якій отримано достовірні результати, що сукупно вирішують важливе наукове-практичне завдання – розроблення теоретико-методичних засад оцінювання особливостей урбанізації Херсонської області та її результатів із позиції якості життя населення.

Структура дисертації логічна, матеріал викладено послідовно, доступно для сприйняття. Тема та зміст дисертаційної роботи відповідають паспорту спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Дисертація виконана на належному теоретичному рівні, є завершеним самостійним науковим дослідженням, а її автор, Омельченко Наталя В'ячеславівна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія:

Офіційний опонент:

доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри географії Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Барановський М.О.

Підпис проф. Барановського М.О. засвідчую
Зав. канцелярією _____

Павлюк К.М.

